

รูปแบบการเผยแพร่องค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรม
ในทศชาติชาดกผ่านระบบดิจิทัลออนไลน์*
Dissemination Models of Knowledge and Just Practices
as Depicted in the Ten Jataka Tales via Digital Online Platforms

พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ**

Phramaha Yutthana Narajettho

พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ.***

Phrakhrubavanavaddhanabandit Vi.

จุฑารัตน์ ทองอินจันทร์***

Jutharat Thonginchan

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Faculty of Buddhism Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: thira74@gmail.com

Received: December 10, 2024

Revised: December 30, 2024

Accepted: January 14, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมที่ปรากฏในเรื่องทศชาติชาดก (๒) เพื่อพัฒนารูปแบบการเผยแพร่องค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมที่ปรากฏในเรื่องทศชาติชาดกผ่านระบบดิจิทัลออนไลน์ (๓) เพื่อนำเสนอแนวทางการเผยแพร่ทศชาติชาดกเชิงสร้างสรรค์บนฐานข้อมูลดิจิทัลออนไลน์ ด้วยวิธีการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน ๕ รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูล เรียบเรียงข้อมูลและนำเสนอข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและเชิงพรรณนาวิเคราะห์

* บทความนี้ได้พัฒนามาจากบทความวิชาการ ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือสารนิพนธ์ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๗ งานพิธีประสาทปริญญา ประจำปี ๒๕๖๗ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระหว่างวันที่ ๗-๘ ธันวาคม ๒๕๖๗

** พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ, รศ.ดร. Phramaha Yutthana Narajettho, Assoc.Prof.Dr. หัวหน้าโครงการวิจัย

*** พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ., ผศ.ดร. Phrakhrubavanavaddhanabandit Vi., Asst.Prof.Dr. ผู้ร่วมวิจัย

**** ผศ.พิเศษ ดร.จุฑารัตน์ ทองอินจันทร์ Adjunct.Dr. Jutharat Thonginchan ผู้ร่วมวิจัย

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Faculty of Buddhism Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้ในทศชาติชาดก ได้แก่ (๑) การบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ของพระโพธิสัตว์ และ (๒) ความเป็นธรรมที่สะท้อนในเรื่องทศชาติชาดก ส่วนแรก การบำเพ็ญบารมี ของพระโพธิสัตว์แสดงออกผ่านการปฏิบัติบารมี ๑๐ ประการ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ส่วนที่สอง ความเป็นธรรมในทศชาติชาดกสะท้อนให้เห็นผ่านหลายประเด็น เช่น การปฏิบัติต่อนักโทษและผู้พิการ การดูแลประชาชน การจัดการกับบุคคลที่มีความอิจฉาริษยาในองค์กร การบริหารอำนาจ การป้องกัน การแย่งชิงราชสมบัติ รวมถึงบทบาทและคุณธรรมของผู้นำ การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคม การบริจาค ช่างมงคล การบำเพ็ญทาน ที่เรียกว่า สัตตสตกมหาทาน รวมถึงการเสียสละบุตรธิดาและพระชายา ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงการปฏิบัติที่ส่งเสริมความเป็นธรรมและความเมตตาต่อสังคม รูปแบบการเผยแพร่ องค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรม ที่ปรากฏในทศชาติชาดกผ่านระบบดิจิทัลออนไลน์

คำสำคัญ : องค์ความรู้; วิถีปฏิบัติ; ความเป็นธรรม; ทศชาติชาดก; ดิจิทัลออนไลน์

Abstract

This research article has three objectives: 1) To study the knowledge and practices of justice as depicted in the Ten Jataka Tales; 2) To develop a model for disseminating the knowledge and practices of justice as depicted in the Ten Jataka Tales through an online digital system; and 3) To present innovative methods for disseminating the Ten Jataka Tales creatively on an online digital database. The research will employ a documentary research method, involving the study of data from the Tipitaka, commentaries, related documents and research, interviews with five experts, data analysis, data compilation, and presentation of data through content analysis and descriptive analysis.

The research result found that; (1) The knowledge and practices of justice as depicted in the Ten Jataka Tales can be divided into two parts: the first part is the ten perfections cultivated by the Bodhisattva, and the second part is the concept of justice as it appears in the Ten Jataka Tales. The first part, the continuous cultivation of perfections by the Bodhisattva in the Ten Jataka Tales, includes: generosity, morality, renunciation, wisdom, energy, patience, truthfulness, determination, loving-kindness, and equanimity. The second part, the concept of justice as it appears in the Ten Jataka

Tales, encompasses various aspects such as: treatment of prisoners, the disabled, and the general public; dealing with envious individuals within an organization; the use and distribution of royal power, and the prevention of power struggles; the firmness and wisdom of leaders; social welfare; the virtues of a good person; donations of auspicious elephants, the great offering of seven hundred sets of robes, sons, daughters, and wives, and so on. (2) There are three primary digital online formats for disseminating knowledge and the practice of justice as depicted in the Ten Jataka Tales on an online digital database.

Keywords: Dissemination Models; Knowledge; Just Practice; the Ten Jatak Tales; Digital Online Platforms

บทนำ

ทศชาติชาดกเป็นเรื่องเล่าในมหานิบาตชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ประกอบด้วยทั้งหมด ๑๐ เรื่อง ได้แก่

๑) เตมียชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี โดยคุณธรรมสำคัญในชาดกเรื่องนี้คือการแสวงหาความสงบ ซึ่งนำมาซึ่งความสุขทั้งทางกายและใจ

๒) มหาชนกชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี คุณธรรมที่เน้นในเรื่องนี้คือ ความพากเพียรพยายาม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จ

๓) สุวรรณสามชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี โดยคุณธรรมหลักคือความกตัญญู ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่แสดงถึงความเป็นคนดี

๔) เนมิราชชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอิทธิฐานบารมี คุณธรรมที่สำคัญคือ การบำเพ็ญกุศลซึ่งนำมาซึ่งความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

๕) มโหสถชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้มีปัญญาสามารถแก้ไขปัญหและประสบความสำเร็จในชีวิตและการทำงาน

๖) ภูริทัตตชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญศีลบารมี โดยศีลเป็นเหตุแห่งความสุขและเป็นปัจจัยในการเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

๗) จันทกุมารชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญขันติบารมี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการไม่เบียดเบียนชีวิตผู้อื่นย่อมนำมาซึ่งความสุข ในทางตรงกันข้าม การเบียดเบียนผู้อื่นนำไปสู่ความทุกข์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

๘) นารทชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี โดยชาดกเรื่องนี้เน้นถึงความสำคัญของการคบคนพาลและบัณฑิต ซึ่งมีผลกระทบที่แตกต่างกัน คนพาลนำพาไปสู่ทางที่ผิด ส่วนบัณฑิตแนะนำไปในสิ่งที่ดีงาม

๙) วิรุทธชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี โดยชาดกเรื่องนี้เน้นว่าผู้มีปัญญาย่อมสามารถแก้ปัญหาได้ และเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น

๑๐) เวสสันดรชาดก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทานบารมี ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานแห่งการบรรลุมรรค ผล นิพพาน และเป็นที่ยรักของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ทศชาติชาดกนั้นเป็นส่วนหนึ่งของชาดก ซึ่งมีทั้งหมด ๕๔๗ เรื่อง ที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒๗-๒๘^๑ นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์ขุททกนิกาย อรรถกถาชาดก ๑๐ เล่ม^๒ ซึ่งอรรถกถาชาดกประกอบด้วย ๕ ส่วนสำคัญ ได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ ซึ่งเป็นเรื่องในปัจจุบัน อดีตวัตถุ เป็นเรื่องในอดีตที่ยกมาเป็นอุทาหรณ์ คาลา ซึ่งเป็นส่วนที่เป็นคำประพันธ์ ไวยากรณ์ อธิบายศัพท์หรือคำสำคัญ และประชุมชาดก ที่สรุปเนื้อเรื่องและกล่าวถึงตัวละครสำคัญที่ปรากฏในชาดก เพื่อให้เข้าใจเนื้อเรื่องได้อย่างง่ายดายและเชื่อมโยงกับปัจจุบันวัตถุได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของคุณธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก ผู้เขียนจึงได้ศึกษาและวิเคราะห์องค์ความรู้และแนวปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมในทศชาติชาดก อย่างเป็นระบบตามแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้ ได้แก่ แนวคิดการตีความชาดก ทฤษฎีความเป็นธรรม (A theory of Justice)

ความเป็นธรรมในทศชาติชาดก มีนัยสำคัญในฐานะที่เป็นหลักการ คือเป็นองค์ความรู้และวิธีการปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมระหว่างคนในสังคมสมัยก่อนพุทธกาล คือในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ๑๐ พระชาติ ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ พระองค์ได้ปฏิบัติตามหลักการแห่งความเป็นธรรมในแต่ละพระชาติด้วยการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ และยังได้รับการปฏิบัติหรือถูกระทำที่ขาดความเป็นธรรมอีกด้วย ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาและวิเคราะห์ทศชาติชาดก ว่า ความเป็นธรรมที่ปรากฏในทศชาติมีอะไรบ้าง มีลักษณะอย่างไร และสามารถเผยแพร่ผ่านระบบดิจิทัลออนไลน์ได้ด้วยรูปแบบอย่างไรบ้าง

^๑ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๗ - ๒๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

^๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก ภาคที่ ๑ - ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมที่ปรากฏในเรื่องทศชาติชาดก
๒. เพื่อพัฒนารูปแบบการเผยแพร่องค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมที่ปรากฏในเรื่องทศชาติชาดกผ่านระบบดิจิทัลออนไลน์
๓. เพื่อนำเสนอนวัตกรรมการเผยแพร่ทศชาติชาดกเชิงสร้างสรรค์บนฐานข้อมูลดิจิทัลออนไลน์

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตการวิจัยนี้ ประกอบด้วยขอบเขตด้านเอกสาร ได้แก่ ทศชาติชาดกทั้ง ๑๐ เรื่อง ประกอบด้วย

๑) เถมียชาดก	๒) มหาชนกชาดก
๓) สุวรรณสามชาดก	๔) เนมิราชชาดก
๕) มโหสถชาดก	๖) ภูริทัตตชาดก
๗) จันทกุมารชาดก	๘) นารทชาดก
๙) วิรุทธชาดก	๑๐) เวสสันดรชาดก

เรียกว่ามหานิบาตชาดก ในพระไตรปิฎกที่ ๒๘ และในอรรถกถาพุทธทศกนิยายชาดก เล่มที่ ๙ - ๑๐ และด้านนวัตกรรม คือส่วนที่จะพัฒนาและสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรม แล้วนำเสนอแบบใหม่ให้สอดคล้องกับสังคมยุคปัจจุบันและอนาคต เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา พุทธศาสนิกชนและบุคคลทั่วไป ได้ศึกษาเรียนรู้ความเป็นธรรมในทศชาติชาดกผ่านระบบดิจิทัลออนไลน์ คือภาพและเสียงประกอบการวิจัยผ่าน youtube และในรูปแบบของ E-book

ผลการวิจัย

องค์ความรู้และความเป็นธรรมในทศชาติชาดก สามารถวิเคราะห์และสรุปได้ ดังนี้

๑. องค์ความรู้ในทศชาติชาดก ได้แก่ บารมี ๑๐ อย่าง หรือบารมี ๑๐ ทศ ซึ่งเป็นบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในแต่ละชาติที่แตกต่างกัน ประกอบด้วย (๑) ทานบารมี คือการให้ การบริจาค การเสียสละ (๒) ศีลบารมี การรักษาศีลให้เป็นปกติ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ความประพฤติถูกต้องดีงามตามระเบียบวินัย (๓) เนกขัมมบารมี การออกจากกาม ความปลื้มใจออกจากกาม การประพฤติพรหมจรรย์ การออกบวช (๔) ปัญญาบารมี ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล การเข้าใจสภาวะของสรรพสิ่งตามความเป็นจริง (๕) วิริยบารมี ความเพียร ความกล้าหาญ ไม่เกรงกลัวอุปสรรค ความพยายามบากบั่น มีความอดุสาหะ พัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง ไม่เกรงกลัวอุปสรรค ไม่ท้อถอย (๖) ขันติบารมี ความอดทน อดกลั้น ความทนทาน ความเข้มแข็งของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลู่อ่อนของกิเลส (๗) สัจจบารมี

ความตั้งใจจริง ความจริงใจ (๘) อธิษฐานบารมี ความตั้งใจมั่น ความมั่นคง การไม่เปลี่ยนแปลง (๙) เมตตาบารมี ความรักความปรารถนาดี ความมีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงให้มีความสุข ความเจริญ (๑๐) อุเบกขาบารมี ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ ความเที่ยงธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้วยความยินดีความยินร้ายชอบหรือแรงเฝ้ายาวนาน ยั่วใด ๆ^๓

การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ทศ ของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดกนี้ ไม่ได้เรียงตามลำดับของบารมีทั้ง ๑๐ เพราะชาติที่ ๑ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเทมีย ทรงบำเพ็ญเนกขัมมะบารมี คือการออกบวชเป็นดาบสตลอดชีวิต ชาติที่ ๒ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก ทรงบำเพ็ญวิริยะบารมี คือความเพียรอันยิ่งยวด ชาติที่ ๓ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามกุมาร บำเพ็ญเมตตาบารมี ชาติที่ ๔ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเนมิราช ทรงบำเพ็ญอุทิสฐานบารมี ชาติที่ ๕ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิต บำเพ็ญปัญญาบารมี ชาติที่ ๖ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นภริทัตตนาคราช บำเพ็ญศีลบารมี ชาติที่ ๗ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระจันทกุมาร ทรงบำเพ็ญขันติบารมี ชาติที่ ๘ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนารทพรหม บำเพ็ญอุเบกขาบารมี ชาติที่ ๙ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิธูรบัณฑิต บำเพ็ญสัจจบารมี ชาติที่ ๑๐ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญทานบารมี^๔

ในการบำเพ็ญบารมีนั้น บุคคลสามารถบำเพ็ญให้บริบูรณ์ทั้ง ๓ ระดับได้ คือ ๑) บารมีระดับธรรมดาสามัญ เรียกว่าบารมี เช่น การให้สิ่งของ การให้อาหาร การให้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม การให้วัตถุภายนอกแก่บุคคลอื่น ๒) บารมีระดับกลาง เรียกว่าอุปบารมี เช่น การบริจาคโลหิต การบริจาคอวัยวะของร่างกายให้เป็นทาน ๓) บารมีระดับสูงสุด เรียกว่าปรมัตถบารมี เช่น การเสียสละชีวิต เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติ ศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ หรือเพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวม^๕

๒. ความเป็นธรรมในทศชาติชาดก ได้แก่ ความเป็นธรรม ความเป็นกลาง ความยุติธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกทั้ง ๑๐ เรื่อง ดังนี้

๒.๑ เติมียชาดก มีความเป็นธรรมที่แสดงออกเด่นชัด ๓ ประการ (๑) การปฏิบัติต่อนักโทษที่ปรากฏในตอนต้นของเรื่องเทมียชาดก ได้กล่าวถึงการตัดสินคดีความลงโทษพวกมหาโจรของพระเจ้ากาสิกราช ซึ่งมีทั้งที่เป็นไปด้วยความถูกต้องชอบธรรม และไม่ชอบธรรม เพราะถูกอคติ (๒) การปฏิบัติต่อบุคคลที่ถูกกล่าวหาเป็นกาฬิณี (๓) การปฏิบัติต่ออำนาจ ยศ และทรัพย์สินสมบัติ จากข้อความใน

^๓ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (Dictionary of Buddhism)*, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๖๕), หน้า ๒๓๙ - ๒๔๐.

^๔ เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว.

^๕ เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว.

เทมียชาดกจะเห็นว่า พระเทมียกุมาร มีความเชื่อว่า การปฏิบัติตามหน้าที่ของผู้ปกครองประเทศ อย่างเช่นพระเจ้ากาสิกราชผู้เป็นพระราชบิดา แม้จะเป็นการปฏิบัติไปตามหน้าที่ความรับผิดชอบ ถ้าหากปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบแล้ว ย่อมนำซึ่งความทุกข์ความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งในโลกนี้และโลกหน้าได้ เทมียชาดกนี้ ทำให้ได้รูปแบบความเป็นธรรมที่ควรเสนอในเชิงแนะนำแก่คนในสังคมว่า ความเป็นพระราชานั้น แม้จะมีอำนาจบาตรมีมากมาย สามารถให้คุณและโทษแก่บุคคลทั้งหลายที่อยู่ภายใต้การปกครองได้ แต่ถ้าทรงเป็นพระราชผู้ครองราชสมบัติด้วยความเที่ยงธรรม เป็นพระราชที่ผู้ทรงธรรมผู้เปี่ยมด้วยความรู้ความสามารถแล้ว ย่อมสามารถสร้างคุณประโยชน์แก่สังคมประเทศชาติได้อย่างมหาศาล และพระองค์ก็ไม่จำเป็นต้องกลัวต่อการไปตกนรกหลังจากสวรรคตแล้ว เพราะพระองค์ได้บำเพ็ญคุณความดีหรือทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่างๆ อย่างบริบูรณ์แล้ว เมื่อสวรรคตไปแล้ว ย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์แน่นอน ดังนั้น ความเป็นพระราชไม่ได้เป็นสิ่งที่น่ากลัวแต่อย่างใด ความเป็นคนชั่ว ความเป็นคนไม่ดี ความเป็นคนพาลหรือความเป็นโมฆบุรุษต่างหาก เป็นสิ่งที่น่ากลัว เพราะถ้าบุคคลประพฤติดนเป็น คนชั่วสันดานหยาบ สร้างแต่อกุศลกรรม คือกรรมที่ชั่ว เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินอกใจ เป็นต้น ย่อมไปสู่นรกวินิบาต ความเป็นเปรต ความเป็นสัตว์เดรัจฉานอย่างแน่นอน เพราะการกระทำของตนเองเป็นสาเหตุ^๖

๒.๒ มหาชนกชาดก มีความเป็นธรรมที่แสดงออกอย่างเด่นชัด ๓ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ภาวะผู้นำของผู้ปกครอง ประเด็นนี้มีความเกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมจากกรณีที่พระเจ้าอริยฐานก พระราชาองค์ใหม่ได้สั่งให้จับกุมและจองจำพระโพลชนก (พระอนุชา) (๒) การล้อเลียนพระมหาชนกกุมาร เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นกับพระมหาชนกกุมารที่ถูกล้อเลียนจากเด็กเร่ร่อนเดียวกันว่า เป็นลูกหญิงหม้ายที่เมืองกาลจัมปา ซึ่งเป็นเมืองที่พระมารดาของพระกุมารเสด็จหลบหนีออกจากเมืองมิลิตาด้วยการช่วยเหลือของอาจารย์ผู้ศึกษาปาโมกข์ และได้ให้การประสูติพระกุมารที่นี้ (๓) การแสวงหาผลประโยชน์จากความเป็นพระราช กรณีนี้นปรากฏอย่างชัดเจนในเหตุการณ์ที่พวกเสนาอำมาตย์ข้าราชการบริพารของพระมหาชนกพากันแย่งชิงผลมะม่วงและทำลายต้นมะม่วงในพระราชอุทยาน เพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน โดยไม่คำนึงถึงความมั่นคง ความดำรงอยู่ของสถาบัน ไม่คำนึงถึงความถูกต้องชอบธรรมดั้งเดิม ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่เป็นแรงจูงใจให้พระมหาชนกมีพระหฤทัยฝักใฝ่ในการออกบรรพชา เพราะทรงพิจารณาเห็นว่า ตำแหน่งความเป็นพระราชของพระองค์นั้นเป็นที่มาของการแสวงหาอำนาจและผลประโยชน์ เป็นตำแหน่งที่สามารถให้คุณและโทษแก่หมู่ชนเป็นอันมากได้ ก่อให้เกิดปัญหา ความทุกข์ ความเดือดร้อนไม่มีที่สิ้นสุด^๗

^๖ ดูรายละเอียดใน อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๙ พระพุทธโฆสะ รัตน, อรรถกถาฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑ - ๕๗.

^๗ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘ - ๑๒๘.

รูปแบบความเป็นธรรมที่ควรนำเสนอในชาดกนี้ คือเหตุการณ์ขณะที่เป็นแรงจูงใจให้พระมหาชนก ออกบวช คือการทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วงสองต้นในพระราชอุทยานที่ได้รับการปฏิบัติแตกต่างกัน ต้นที่มีผลสมบูรณ์ ถูกพวกเหล่าเสนาอำมาตย์รุมยื้อแย่งกินผลของมัน ถึงขั้นทำลายกิ่งของต้นมะม่วง ให้ได้รับความเสียหาย ขณะที่ต้นมะม่วงอีกต้นที่ไม่มีผล กลับไม่มีใครสนใจที่จะรุมยื้อแย่งแต่อย่างใด ไม่ ทำให้ได้คิดธรรมว่า สถานะ ตำแหน่ง หรือบุคคลที่สามารถให้คุณหรือโทษแก่บุคคลอื่นได้ ย่อมได้รับความสนใจ มีบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามาติดสัมพันธ์เพื่อแสวงหาผลประโยชน์อยู่ตลอดเวลา ขณะที่สถานะ ตำแหน่ง หรือบุคคลใดที่ไม่อยู่ในบทบาท ตำแหน่ง หน้าที่ที่สำคัญ ไม่สามารถให้คุณหรือโทษแก่บุคคลอื่นได้ ก็จะไม่มีการให้ความสำคัญ เหมือนกับมะม่วงอีกต้นหนึ่งที่ไม่มีผล ก็ไม่มีใครสนใจเช่นเดียวกัน ดังนั้น รูปแบบของการสื่อสารจากเหตุการณ์นี้ คือต้องพยายามนำเสนอในเชิงแนะนำว่า แต่ละภาคส่วน ล้วนมีความสำคัญ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เป็นปัจจัยสนับสนุนแก่กันและกัน การกระจายทรัพยากร การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเสมอภาค เท่าเทียมกัน โดยปราศจากอคติ ไม่เลือกที่รัก ผลักที่ชัง ให้ความเป็นธรรมแก่ทุกภาคส่วนที่มีอยู่ในสังคม ย่อมเป็นหลักประกันให้เกิดความเป็นธรรมแก่คนในสังคมได้ สอดคล้องกับหลักการในสารานุกรมธรรม ข้อที่ ๔ คือสาธารณโภคีตา คือความเป็นผู้มีใจโอบเอื้อต่อส่วนรวม หมายความว่า การได้มา การมีอยู่หรือการเกิดขึ้นของผลประโยชน์ใด ๆ ในหน่วยงาน องค์กร ชุมชนหรือสังคม ผู้มีหน้าที่ในการบริหารจัดการ ต้องแจกจ่าย แบ่งปันอย่างทั่วถึงกัน ไม่ให้กระจุกตัวหรือผูกขาดอยู่กับบุคคล หรือกลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นการเฉพาะ เพื่อสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม เพื่อลดความเหลื่อมล้ำของรายได้ต่อหัวของประชาชนในทุกระดับชั้น และเพื่อกระจายผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน

๒.๓ สุวรรณสามชาดก มีความเป็นธรรมที่แสดงออกอย่างเด่นชัด ๓ ประการ ประกอบด้วย (๑) การปฏิบัติต่อผู้พิการ จากกรณีที่มารดาบิดาของสุวรรณสามกุมารถูกงูพ่นลมพิษใส่จนตาบอดทั้งสองข้าง สุวรรณสามกุมารในฐานะที่เป็นบุตรผู้มีความกตัญญูกตเวที ได้เลี้ยงดูดูแลเอาใจใส่ท่านทั้งสองเป็นอย่างดี (๒) การปฏิบัติต่อสัตว์ป่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากเหตุการณ์ที่สุวรรณสามกุมาร เดินทางเข้าไปในป่าเพื่อหาผลไม้ป่าชนิดต่าง ๆ ทุกวัน มีฝูงสัตว์ป่าน้อยใหญ่เป็นเพื่อน แสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์วางตนเป็นมิตร เป็นกัลยาณมิตรกับสัตว์ป่านานาชนิด โดยไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายสัตว์ป่าทุกชนิด ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (๓) การปฏิบัติต่อผู้ก่อเวรแก่ตนเอง จากเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์สุวรรณสามถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษของพระเจ้าปิยักษ ในขณะที่พระองค์กำลังขึ้นจากน้ำ นั่งห่มผ้า และยกหมอน้ำขึ้นสู่อำยุ่ เพียงเพราะเขาต้องการพิสูจน์ว่าบุคคลนี้เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา หรือเป็นนาคกันแน่ แม้จะถูกยิงอย่างนั้น พระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้อาฆาต ผูกโกรธ กระทบกระเทือนหรือโสกเศร้า เสียใจแต่อย่างใด^๔

^๔ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๙ พระพุทธโฆสะ วจนา, อรรถกถาฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๑๒๙ - ๑๓๘.

รูปแบบความเป็นธรรมที่ควรนำเสนอในสุวรรณสามชาดก คือเหตุการณ์ในขณะที่สุวรรณสามถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษของพระเจ้ากบิลยักษ เพราะต้องการทดสอบว่า เป็นคน หรือเทวดา เป็นเหตุการณ์ที่น่าสะทือนใจและสะท้อนให้เห็นว่า การกระทำความบางอย่างของบุคคล อาจจะมีเหตุผลเพียงน้อยนิดที่จะสนับสนุนการกระทำของตนเองได้ ขณะที่ผลของการกระทำนั้นส่งผลอันยิ่งใหญ่ เช่น ทำลายชีวิต ทรัพย์สิน หรือความสามัคคีของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลได้ และเหตุการณ์ขณะที่มารดาบิดาและนางเทพธิดาผู้เคยเป็นมารดาของสุวรรณสามได้ทำสังจกริยา เพื่อให้สุวรรณสามฟื้นคืนชีพขึ้นมา จนทำให้มีเหตุอัศจรรย์เกิดขึ้นพร้อมกันทั้ง ๔ อย่าง คือ พระมหาสัตว์สุวรรณสามหายฟื้นคืนชีพเป็นปกติ ดาบสและตาปสีนผู้เป็นบิดามารดาของท่านหายจากตาบอดมีดวงตาสามารถมองเห็นได้ตามปกติ แสงพระอาทิตย์ในรุ่งอรุณขึ้นปรากฏ และบุคคลทั้งสี่ได้มาปรากฏที่อาศรมดั้งเดิม

๒.๔ เนมิราชชาดก มีความเป็นธรรมปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด ๓ ประการ ประกอบด้วย (๑) การปฏิบัติต่ออายุสังขาร จากเหตุการณ์ที่ปรากฏในเนมิราชชาดกนี้ ทำให้เห็นว่า พระราชาทุกพระองค์ ตั้งแต่พระเจ้ามณฑเทพ ผู้เป็นต้นพระราชวงศ์เป็นต้นมา ได้ใช้ความหอกของพระเกศาเป็นเกณฑ์การตัดสินใจของระยะเวลาในการที่จะสละราชสมบัติแก่พระราชนัดดา (๒) การปฏิบัติตามประเพณีของวงศ์ตระกูล จากเรื่องที่ปรากฏในเนมิราชชาดกนี้ แสดงให้เห็นว่า พระราชาในราชวงศ์ของพระเจ้ามณฑเทพนี้ ให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติตามประเพณีของวงศ์ตระกูลที่ถือปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องยาวนานถึง ๘๔,๐๐๐ พระองค์ คือการทอดพระเนตรเห็นพระเกศาหอกแล้ว สละราชสมบัติให้แก่พระโอรสพระองค์โตเสด็จออกผนวชเป็นฤาษี (๓) การปฏิบัติต่อประชาชน จากการปฏิบัติพระองค์ของพระเจ้าเนมิราช ด้วยการบริจาคทาน สร้างโรงงาน สละทรัพย์วันละ ๕๐๐,๐๐๐ กหาปณะ เพื่อสงเคราะห์หมู่ประชาชนผู้ตกทุกข์ได้ยาก พระองค์เองก็สมทานเบญจศีลอยู่เป็นประจำในชีวิตประจำวัน และสมทานอุโบสถศีลทุกกึ่งเดือนมิได้ขาด^๙

เหตุการณ์ที่ควรนำเสนอในเนมิราชชาดกนี้ คือความเป็นธรรมของกฎธรรมชาติของกรรม ระหว่างผลของการทำความดีและความชั่ว ที่มีผลแตกต่างกัน การทำความชั่วเป็นเหตุให้มนุษย์ทั้งหลายอยู่ในโลกนี้ด้วยความเดือดร้อน ความทุกข์ ความลำบาก เมื่อตายไปแล้วก็ไปรับผลกรรมนั้นในนรกขุมต่าง ๆ ตามกรรมชั่วที่ตนได้กระทำ ขณะที่ผู้ทำความดี ย่อมเป็นอยู่ในโลกนี้ด้วยความสุข ความเจริญรุ่งเรืองในลาภยศสุขสรรเสริญ การนำเสนอฉากทัศน์ในพระสูตรนี้ เพื่อปลูกฝังความดีงามให้ปรากฏขึ้นในจิตใจของคนทั้งหลาย เพื่อป้องกันมิให้คนทำความชั่ว และเพื่อให้คนทั้งหลายร่วมกันสร้างสรรค์ บำเพ็ญประโยชน์ตนเองและประโยชน์ของผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท เป็นการกระตุ้นเตือนให้ทุกคนร่วมกันทำความดีงามแก่สังคมและป้องปรามการทำความชั่วทุกรูปแบบในสังคม นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็น

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘ - ๒๔๓.

ว่า บทบาทและการทำหน้าที่ของผู้นำประเทศมีความสำคัญมากในฐานะที่เป็นแบบอย่างแก่หมู่ประชาชนทั้งหลาย

๒.๕ มโหสถชาดก มีความเป็นธรรมปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด ๓ ประการ ประกอบด้วย (๑) อานุภาพของทิพยโอสถ จากเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ขณะที่ประสูติจากครรภ์ของมารดา มีโอสถติดมือออกมาด้วย และโอสถนั้นเป็นยาขนานวิเศษ เป็นทิพยโอสถ ที่สามารถบำบัดรักษาโรคได้อย่างฉับพลัน เช่น กรณีที่สิริวตมเศรษฐีผู้เป็นบิดาปวดศีรษะมาเป็นเวลานานถึง ๗ ปี เมื่อนำโอสถนั้นมาฝนที่หินบดแล้วนำโอสถมาทาที่หน้าผากอาการปวดศีรษะก็หายไปอย่างฉับพลัน มหาชนขอโอสถนี้เพื่อไปทำเป็นยาทาที่ศีรษะก็หายจากโรคภัยต่าง ๆ เช่นเดียวกัน (๒) ปัญญาเป็นรัตนอันประเสริฐของมนุษย์ จากเหตุการณ์ที่มโหสถบัณฑิต สามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นด้วยปัญญาตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ จนเป็นที่ยอมรับของหมู่มหาชนของอำมาตย์ของพระเจ้าวิเทโหราช และพระเจ้าวิเทโหราชได้เชิญท่านเข้ามาและแต่งตั้งเป็นบัณฑิตประจำราชสำนัก แม้อำมาตย์ผู้อาวุโสที่มีอยู่จะไม่เห็นด้วยและพยายามขัดขวางทุกวิถีทางก็ตาม (๓) การปฏิบัติต่อบุคคลผู้อัจฉริยในองค์กร จากเหตุการณ์ที่พวกบัณฑิตอาวุโสทั้งหลาย มีความอัจฉริยชาติต่อมโหสถบัณฑิต และหาทางกลั่นแกล้งอยู่ตลอดเวลา ทำให้ท่านไม่มีความเจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร^{๑๐}

รูปแบบความเป็นธรรมที่ควรนำเสนอในมโหสถชาดกนี้ คือเมื่อมโหสถบัณฑิต ได้รับแต่งตั้งเป็นเสนาบดีแล้ว ได้ยกทัพไปปราบพระเจ้าจูฬนิ แห่งเมืองปัญจาละ แต่พระเจ้าจูฬนิทรงเจรจายอมสงบศึกและขอร้องให้มโหสถบัณฑิตไปรับราชการอยู่กับพระองค์ ต่อมาเมื่อพระเจ้าวิเทโหสสวรรคตแล้ว มโหสถบัณฑิตจึงตัดสินใจเดินทางไปรับราชการอยู่ราชสำนักของพระเจ้าจูฬนิ แต่ก็ต้องประสบปัญหาหลายอย่างเหมือนกับที่เผชิญขณะที่อยู่กับพระเจ้าวิเทโหส คือถูกอำมาตย์อาวุโสทั้งหลายกลั่นแกล้งใส่ความอยู่เสมอ มโหสถบัณฑิตได้ใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาดังกล่าว ด้วยการมีกลยาณมิตร คือนางปริพาชิกาคนหนึ่ง ที่เห็นความสามารถของมโหสถบัณฑิต จึงได้กราบทูลพระเจ้าจูฬนิ ให้ประกาศเกียรติคุณของมโหสถบัณฑิต ให้ปรากฏในท่ามกลางมหาสมาคม พระเจ้าจูฬนิประกาศว่า พระองค์ยอมสละชีวิตของพระราชมารดา พระเทวี พระราชโอรส พระสหาย บุโรหิต และชีวิตของพระองค์ได้ แต่จะไม่ยอมสละมโหสถบัณฑิตนี้ ให้แก่ผีเสื้อน้ำเป็นอันขาด ทำให้เกียรติคุณของมโหสถบัณฑิตแพร่ขจรไปทั่วสารทิศ ท่านได้บำเพ็ญกิจต่าง ๆ ตอบสนองคุณของพระเจ้าจูฬนิตลอดชีวิตของท่าน เมื่อสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก

๓.๖ ภูริทัตตชาดก มีความเป็นธรรมปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด ๓ ประการ ประกอบด้วย (๑) วิธีการจัดสรรอำนาจและการป้องกันการแย่งชิงราชสมบัติ จากกรณีที่พระเจ้าพรหมทัตแห่งนครพาราณสี มีวิธีการป้องกันการแย่งชิงราชสมบัติจากพระราชโอรสของพระองค์ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นมหาอุปราช ด้วยการ

^{๑๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๙ พระพุทธโฆสะ วจนา, อรรถกถาฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๒๔๔ - ๔๘๘.

เนรเทศให้ไปวชเป็นดาบสฤๅษี (๒) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพญานาค จากกรณีที่พระราชโอรสที่ถูกพระราชผู้เป็นพระราชบิดา เนรเทศให้ไปวชเป็นดาบสในป่าไปสร้างอาศรมพักอาศัยอยู่ที่ริมแม่น้ำยมุนา ได้แต่งงานกับนางนาคมาณวิกา ที่แปลงกายมาจนกระทั่งมีพระราชโอรสและพระราชธิดาด้วยกัน (๓) การละเมิดสิทธิของสัตว์ จากกรณีที่พระโพธิสัตว์ภูริทัตตนาคราช ถูกหมองูใช้มนต์อาลัมพายบังคับท่านให้ไปแสดงตามที่ต่าง ๆ ตามความต้องการของหมองู แม้พระโพธิสัตว์จะมีฤทธิ์มากสามารถพ้นพิษทำลายชีวิตของหมองูและปฏิเสธการทำตามความต้องการของหมองูได้ แต่ท่านไม่กระทำเพราะว่าตนเองได้สมาทานรักษาศีลอุโบสถแล้ว^{๑๑}

จากเหตุการณ์ที่ปรากฏในภุริทัตตชาดกนี้ ทำให้เห็นว่า รูปแบบความเป็นธรรมที่ควรนำเสนอคือควรเป็นการสื่อให้เห็นว่าบุคคลไม่ควรทำการละเมิดศีลธรรม กฎหมายหรือกติกาของสังคม เพียงเพราะเหตุแห่งความจำเป็นบางอย่างที่อาจจะส่งผลให้ประพฤติก่อให้เกิดได้ เช่น เหตุผลด้านความปลอดภัยในชีวิต ทรัพย์สิน ความลำบากทางกายและจิตใจ เป็นต้น ควรถือเอาการประพฤติปฏิบัติของภุริทัตตนาคราชเป็นตัวอย่าง ที่ไม่ยอมล่วงละเมิดศีลอุโบสถที่ตนสมาทานรักษาไว้แล้ว เพราะเหตุแห่งความลำบากทางกาย ถูกบีบบังคับให้แสดงฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่างๆ เพื่อประโยชน์แห่งทรัพย์สินเงินทองของพราหมณ์อาลัมพายนะ ซึ่งการกระทำลักษณะนี้ ถ้าไม่ใช่ในนาคราชพระโพธิสัตว์อาจจะไม่สามารถทำได้ เพราะโดยปกติไม่ว่าคนหรือสัตว์มักจะรักตัวกลัวตาย คิดปกป้องคุ้มครองรักษาตนเองก่อนด้วยกันทั้งนั้น

๓.๗ จันทกุมาร มีความเป็นธรรมปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด ๓ ประการ ประกอบด้วย (๑) การตัดสินคดีความอย่างไม่ยุติธรรม จากเหตุการณ์ที่กัณหาละพราหมณ์บุโรหิต ผู้ทำหน้าที่ในการตัดสินพิพากษาคดีความด้วยความไม่ชอบธรรม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน เห็นแก่สินจ้างรางวัล ไม่เห็นแก่ความถูกต้องทำให้ประชาชนเดือดร้อน ไม่ได้รับความเป็นธรรม (๒) ความหนักแน่นและความชาญฉลาดของผู้นำจากกรณีที่พระเจ้าเอกราช ขาดความหนักแน่นหยาบ เชื่อคำทำนายของกัณหาละพราหมณ์บุโรหิตผู้ต้องการล้างแค้นพระจันทกุมาร ด้วยการแนะนำให้ฆ่าบุคคลผู้ที่ไม่ควรฆ่า ประกอบด้วย พระราชโอรส พระราชธิดา พระมเหสี ขาวนิคม โคอุสภะ และม้าอาชาไนย อย่างละ ๔ นั้น หากท้าวสักกเทวราชไม่ลงมาช่วยบุคคลทั้งหมดเหล่านี้อาจจะถูกฆ่าตายได้ (๓) ความเคารพต่อบุพพการี จากเหตุการณ์ที่พระจันทกุมารมีความกตัญญูตทเวที่ต่อพระราชบิดา ด้วยการใช้ร่างกายป้องกันพระวรกายของพระราชบิดามีให้ประชาชนเข้าทำร้าย และยังเสด็จไปเยี่ยม สงเคราะห์พระราชบิดาผู้ถูกปลดออกจากความเป็นพระราชา และถูกเนรเทศออกจากเมืองไปอยู่ในเขตของคณจันทาลด้วยปัจจัย ๔ อยู่เป็นประจำ^{๑๒}

^{๑๑} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑๐ พระพุทธโฆสะ ธิสสรณ, อรรถกถาฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๑ - ๑๐๐.

^{๑๒} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑๐ พระพุทธโฆสะ ธิสสรณ, อรรถกถาฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๑๐๑ - ๑๖๐.

จากเหตุการณ์นี้ที่ปรากฏในจันทกumar นี้ รูปแบบความเป็นธรรมที่ควรนำเสนอ คือการเน้นให้เห็นความเป็นธรรม คือการตัดสินคดีความ ของผู้พิพากษาทั้งหลายควรเป็นไปอย่างเที่ยงธรรม มีความเป็นธรรม สามารถอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นแก่คนในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน ผู้ทำหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรม ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อวิชาชีพ มีคุณธรรมจริยธรรม มีธรรมประจำใจ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ต้องมุ่งผดุงรักษาความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนให้ได้ โดยปราศจากอคติ ขณะเดียวกันผู้นำ ผู้ปกครองประเทศชาติ ควรเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ ฉลาด มีวิจารณ์ญาณ ไม่หุนหา ไม่เชื่อคนง่าย ต้องบริหารบ้านเมืองอย่างเที่ยงธรรม มีความเป็นกลาง ปราศจากอคติ ๔ ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง

๓.๘ นารทชาดก มีความเป็นธรรมปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด ๒ ประการ ประกอบด้วย (๑) ความสำคัญของกัลยาณมิตร จากกรณีที่พระเจ้าวิเทหะ ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่พระราชธิดารูจา ๑,๐๐๐ กหาปณะ ทุกgingเดือน เพื่อให้ใช้จ่ายและบริจาทตามความต้องการ ส่วนพระองค์ ได้สั่งให้ประดับประดาตกแต่งพระนครให้สวยงาม และมีความคิดวิตกเกี่ยวกับการดำเนินการชีวิตในท่ามกลางของคืนวันเพ็ญเดือน ๔ เช่นนี้ เมื่อได้รับคำแนะนำจากอำมาตย์ให้ไปสนทนากับคุณาชีวก นักบวชชีเปลือย และได้รับคำแนะนำในทางที่ผิด จากที่เคยเป็นสัมมาทิฐิก็กลายเป็นมิถิฐิ จากที่เคยเป็นพระราชธิดาผู้เอาพระทัยใส่ต่อพระราชกรณียกิจ ก็ละเลยไม่เอาพระทัยใส่ มัวเมาหลุ่มหลงในการบริโภคกามคุณอย่างเดียว (๒) การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคม จากกรณีที่พระนางรจจาราชิดา ได้บริจาทสงเคราะห์หมู่ประชาชน ด้วยทรัพย์ที่พระราชบิดาพระราชทานให้เป็นประจำ ทำให้เห็นว่า บุคคลผู้ชาญฉลาดย่อมใช้สภาพภาพของตนเอง คือความพร้อมด้านการมียศ มีทรัพย์ ที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลอื่น สังคมและประเทศชาติอย่างเหมาะสม ไม่ได้ใช้เพื่อแสวงหาความสุขแก่ตนเองแต่อย่างเดียว^{๑๓}

จากเหตุการณ์ในนารทชาดกนี้ รูปแบบความเป็นธรรมที่ควรนำเสนอจึงควรเน้นให้เห็นว่า กัลยาณมิตรมีความสำคัญมากต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลแต่ละคน ถ้าบุคคลมีกัลยาณมิตรอยู่ใกล้ชิดคบหากัลยาณมิตร เชื่อฟังคำสอนของกัลยาณมิตรแล้ว ย่อมสามารถดำเนินชีวิตของตนเองได้ไปในทางที่ถูกต้อง ย่อมอยู่เป็นสุข เจริญรุ่งเรืองในชีวิตหน้าที่การงาน เพราะกัลยาณมิตรย่อมชี้แนะแนวทางที่ตรงที่ถูกต้องอยู่เสมอ แต่ถ้าบุคคลคบเพื่อนชั่ว หรือปาปมิตรแล้วชีวิตของเขา ย่อมประสบแต่ทางเสื่อมหาความเจริญมิได้ เพราะปาปมิตรย่อมแนะนำในทางที่เสียหาย ในทางที่เป็นความเสื่อม หาความเจริญมิได้ ดังเช่นพระเจ้าอังคิราชที่ไปสมาคม เคารพศรัทธาคุณาชีวก ผู้เป็นมิถิฐิ ทำให้พระองค์ดำเนินชีวิตไปในทางที่ผิด แต่เพราะมีพระราชธิดารูจาผู้เป็นสัมมาทิฐิ จึงสามารถนำพาพระราชบิดาของพระองค์ให้หันกลับมาสู่แนวทางที่ตรง การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องเหมาะสมได้ โดยอาศัยอำนาจของนารทพรหมมาช่วยอีกทางหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า กัลยาณมิตรมีความสำคัญมากต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคม

^{๑๓} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑ - ๒๓๕.

๓.๙ วิรุทธชาดก มีความเป็นธรรมปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด ๓ ประการ ประกอบด้วย (๑) ปัญหาการอยู่ครองเรือน พระเจ้าธนัญชัยโกกริยะ ได้กล่าวถึงปัญหาของฆราวาสธรรมว่า จะมีความปลอดภัยได้อย่างไร จะมีการสงเคราะห์กันได้อย่างไร จะมีการไม่เบียดเบียนกันได้อย่างไร จะเป็นผู้มีปณิธานคำสัตย์ได้อย่างไร และจะเป็นคนที่จากโลกนี้จะไม่เศร้าโศกอย่างไร (๒) ธรรมสำหรับราชเสวก คือผู้ทำงานใกล้ชิดพระราชา ๔๐ ประการ เช่น ไม่พึงหวั่นไหวด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้น พึงตั้งใจกระทำราชกิจทุกอย่าง ต้องฉลาดในราชกิจ ไม่พึงเดินในทางที่เขาเตรียมไว้สำหรับพระราชา ไม่พึงบริโภคสมบัติเสมอกับพระราชา ไม่ควรใช้สอยประดับประดาเสื้อผ้า มาลา เครื่องลูบไล้เสมอกับพระราชา ไม่พึงประพฤติอากัปกริยาเสมอเท่าเทียมกับพระราชา เป็นต้น (๓) ธรรมของคนดี หรือสาธุชนธรรม มี ๔ ประการ ได้แก่ จงเดินไปตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว หมายถึงการปฏิบัติตามสิ่งที่ดีงามที่บรรพบุรุษหรือคนรุ่นก่อนได้เคยปฏิบัติมาแล้ว จงอย่าเฝ้าฝ่ามืออันเปียกชุ่ม หมายถึงการมีความกตัญญูทวนเวทิต่อผู้บุคคลผู้มีอุปการะแก่ตนเอง ไม่ประทุษร้ายในมิตรทั้งหลาย หมายถึงการเป็นคนไม่อกตัญญู รู้บุญคุณของบุคคล ต้นไม้ทรพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และอย่าตกอยู่ในอำนาจของเหล่าสตรี หมายถึงการไม่อยู่ได้คำบังคับบัญชาของสตรีผู้ที่มีมากในกามคุณ ผู้ไม่มีความซื่อสัตย์ต่อสามี^{๑๔}

รูปแบบความเป็นธรรมที่ควรนำเสนอ คือเหตุการณ์ที่วิรุทธบัณฑิตได้แสดงราชวสตีธรรม คือคุณสมบัติของความเป็นข้าราชการที่ดีแก่บุตร ธิดา อำมาตย์ ญาติและเพื่อนสนิทไว้ เช่น การไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจแห่งความพอใจ การเป็นผู้สม่ำเสมอ เทียงตรง ดุจตราขัง ความเป็นผู้ฉลาดในกิจการงานทั้งปวง การไม่เดินบนทางที่เขาจัดแต่งไว้สำหรับพระราชา ไม่ควรบริโภคกามที่ติดเทียมกับพระราชา ไม่ควรใช้สอยเสื้อผ้า เครื่องประดับ เครื่องลูบไล้ที่ติดเทียมกับพระราชา ไม่ควรประพฤติอากัปกริยาที่ติดเทียมพระราชา ไม่พึงทำการสนทนากับนางสนมกำนัลของพระราชา เป็นต้น และสาธุชนธรรม คือธรรมของคนดี แก่ปณณกยักรัว่า ท่านจงเดินไปตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว จงอย่าเฝ้าฝ่ามืออันเปียกชุ่ม อย่าได้ประทุษร้ายในมิตรทั้งหลายในกาลไหน ๆ และอย่าตกอยู่ในอำนาจของเหล่าสตรี จากหลักการของราชวสตีธรรม และสาธุชนธรรมนี้ สามารถใช้เป็นแนวทางสำหรับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมได้ เช่น การเป็นผู้สม่ำเสมอ เทียงตรง ดุจตราขัง หลักการนี้ เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมในสังคมโดยตรง ที่เน้นให้บุคคลผู้ทำงานในราชสำนัก หรือเป็นข้าราชการ ต้องมีความยุติธรรม ถือความถูกต้อง ความเสมอภาค เป็นหลักสำหรับการทำงานในหน้าที่การงาน โดยเฉพาะการบริหารจัดการนโยบายของภาครัฐการจัดสรรงบประมาณ การแบ่งปันทรัพยากร และการให้บริการแก่ประชาชน จะต้องมีความเป็นธรรม ความยุติธรรม ความเสมอภาค จึงจะทำให้การบริการเป็นไปอย่างมีคุณภาพและประสิทธิภาพ สร้างสรรค์ประโยชน์แก่สังคมได้อย่างแท้จริง

^{๑๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑๐ พระพุทธโฆสะ ธิสสนา, อรรถกถาฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๒๓๖ - ๓๘๒.

๓.๑๐ เวสสันดรชาดก มีความเป็นธรรมปรากฏอยู่ ๓ ประการ ประกอบด้วย (๑) การบริจาค ข้างมงคลที่ชื่อว่าปัจจยนาถ จากกรณีที่พระเวสสันดรได้บริจาคข้างมงคลชื่อว่าปัจจยนาถแก่ชาวเมือง กาลิงคะ ที่ประสบปัญหาความแห้งแล้งติดต่อกันมาหลายปี แสดงให้เห็นว่า พระเวสสันดรมีพระทัยประกอบด้วยเมตตากรุณาในสรรพสัตว์โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ (๒) การบริจาคสัตตสดกมหาทาน การบริจาคสิ่งของ อย่างละ ๗๐๐ แก่มหาชนทั้งหลาย ประกอบด้วย ข้าง ๗๐๐ เชือก ม้า ๗๐๐ ตัว รถ ๗๐๐ คัน สตรี ๗๐๐ คน โคนม ๗๐๐ ตัว ทาส ๗๐๐ คน ทาสี ๗๐๐ คน ก่อนที่จะเสด็จออกจากพระราชวังตามการเนรเทศ ของชาวเมืองนั้น แสดงให้เห็นว่า พระเวสสันดรมีพระราชหฤทัยกว้างขวาง มีเมตตา มีความฝึกฝนในการ ให้บริจาทานเป็นอย่างยิ่ง (๓) การบริจาคบุตร ธิดาและพระชายา คือการบริจาคพระราชโอรสพระนาม ว่า ชาลี และพระราชธิดาพระนามว่า กัณหาชรีนา แก่พราหมณ์เฒ่าชื่อว่า ชูชก พระเวสสันดรมีจุดประสงค์ ชัดเจน คือการบริจาคพระโอรสและพระธิดาทั้งสองนี้ เพื่อเป็นสะพานทองนำพระองค์ไปสู่การหลุดพ้น จากอาสวะทั้งหลายในที่สุด^{๑๕}

รูปแบบความเป็นธรรมที่ควรนำเสนอในเวสสันดรชาดก คือคุณสมบัติของพระเวสสันดรมีพระหฤทัย ที่เป็นกลาง ยุติธรรม เสมอภาค กว้างขวางและเต็มเปี่ยมด้วยพระกรุณาธิคุณ ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง สงเคราะห์หมู่ประชาชนผู้เดือดร้อนที่มาขอความช่วยเหลืออย่างเท่าเทียมกัน และทรงมีพระปัญญาธิคุณ คือพิจารณาเห็นคุณประโยชน์ และเป้าหมายอันยิ่งใหญ่ของการบำเพ็ญทานบารมีในพระชาตินี้ คือ การบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาล พระองค์จึงได้บริจาคมหาทานอย่างยิ่งใหญ่นั้น แม้ใน มุมมองของนักวิชาการบางคนในสมัยปัจจุบัน อาจจะเห็นว่า พระเวสสันดรบริจาคข้างปัจจยนาถโดยพลการ ไม่ได้ปรึกษาชาวเมืองสีพีก่อน เป็นเหตุให้พระองค์ถูกประหารเนรเทศออกจากวังในที่สุด แต่มุมมองลักษณะ นี้เป็นการมองจากคนภายนอกที่เป็นปุถุชนคนธรรมดา เป็นการมองโดยยึดประโยชน์ด้านโลกียะเป็นเกณฑ์ แต่เพียงด้านเดียว ขณะที่พระเวสสันดร ท่านเป็นพระโพธิสัตว์การกระทำทุกอย่างมีเป้าหมายอันสูงสุด ด้านโลกุตระ คือสร้างเหตุปัจจัยแห่งการสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าอนาคตกาล เพื่อนำพาสรรพสัตว์ทั้งหลาย ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ดังนั้น การบริจาคของพระองค์จึงเป็นการกระทำที่มีเหตุผล เป็นไปเพื่อประโยชน์อันยิ่งใหญ่ โดยไม่ได้ยึดติดอยู่กับทรัพย์สินสมบัติที่มีอยู่ดังเช่นโลกิชนทั้งหลาย แต่ทรง ใช้ทรัพย์สินสมบัติที่มีอยู่ให้เป็นสะพานบุญนำไปสู่ประโยชน์สูงสุด ดังเช่นที่พระองค์ตรัสไว้กับพระราชโอรส และพระธิดา ขณะที่ทรงบริจาคให้แก่พราหมณ์ชูชกว่า “เจ้าทั้ง ๒ จงเป็นดุจยานนาวาของพ่อ อันไม่ โยงโคลงในสาครคือภพเกิด พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ จักช่วยสัตว์โลกพร้อมด้วยเทวโลกให้ข้ามด้วย”^{๑๖}

^{๑๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๓ - ๖๓๖.

^{๑๖} อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑๐ พระพุทธโฆสะ รจนา, อรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๕๒๗.

จากข้อความนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เจตนารมณ์ของพระเวสสันดรในการบริจาคทานด้วยบุตริดาที่เรียกว่า “ปุตตทาน” นี้ คือเพื่อเป็นปัจจัยแห่งการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อช่วยให้สัตว์โลกพร้อมด้วยเทวโลกให้ข้ามพ้นด้วย ซึ่งมีนัยยะว่า พระองค์บำเพ็ญทานบารมีครั้งนี้ เพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ เพื่อประโยชน์ของมวลมนุษยชาติ หาใช่เพื่อประโยชน์ส่วนตนของพระองค์แต่อย่างใดไม่

อภิปรายผลการวิจัย

ความเป็นธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก คือหลักการที่ว่าด้วยเป็นกลาง ความเป็นธรรม ความถูกต้อง ความชอบธรรม ความปราศจากอคติที่สอดแทรกอยู่ในชาดกทั้ง ๑๐ ชาดก สามารถวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัยในประเด็นองค์ความรู้และวิถีการปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมว่า ความเป็นธรรมในทศชาติชาดกมีปรากฏในหลายเหตุการณ์ เพียงแต่ว่าการพิจารณาความเป็นธรรมจะใช้กรอบแนวคิดหรือทฤษฎีใดมาพิจารณา เช่น ในเวสสันดรชาดก มีความเป็นธรรมปรากฏอยู่หรือไม่ ไม่ว่าจะเป็นการบริจาคช้างม่งคลาที่ชื่อว่าปัจจัยนาค การบริจาคสัตตสกกมหาทาน และการบริจาคพระโอรส พระธิดาและพระชายาก็ตาม ตามหลักการของทฤษฎีความเป็นธรรมของจอห์น บี. รอลล์ (A Theory of Justice)^{๑๗} มีประเด็นที่ต้องพิจารณาถึงความเป็นธรรมตามหลักการอย่างน้อย ๒ ประการ คือหลักเสรีภาพและหลักความแตกต่าง หลักเสรีภาพ คือการยึดถือหลักที่ว่าทุกคนในสังคมมีเสรีภาพเท่าเทียมกัน อยู่ในระดับเดียวกัน หรือมีสิทธิเท่าเทียมกัน หลักความแตกต่าง คือการยึดถือหลักการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่คนที่เสียเปรียบในสังคม และเพื่อเปิดโอกาสให้ทุกคนมีโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน เมื่อพิจารณาความเป็นธรรมในทางปรัชญา ตามหลักการทั้ง ๓ คือ หลักความสัมพันธ์เชิงพันธุสัญญา หลักความสัมพันธ์ต่างตอบแทน และหลักความสัมพันธ์เชิงการใช้อำนาจ จะพบว่า การกระทำของพระเวสสันดรมีความเป็นธรรมปรากฏอยู่ เพราะท่านมีปณิธานอันแน่วแน่ตั้งแต่แรกในวันประสูติแล้ว ในเชิงพันธุสัญญากับมารดาบิดาในการบริจาคทานเพื่อเป็นสะพานนำไปสู่การบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า การบริจาคสัตตสกกมหาทานเป็นการกระทำเพื่อตอบแทนบุญคุณของแผ่นดินที่พระองค์อยู่อาศัย เป็นการกระจายผลประโยชน์แก่ประชาชนทุกหมู่เหล่าอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน และเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ระหว่างพระองค์กับพลเมืองและความสัมพันธ์กับบ้านเมืองอื่นด้วย

^{๑๗} Rawls, John B., *A Theory of Justice*, Revised Edition, (The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971).

งานวิจัยของสุวรรณ สถาอานันท์ ที่ศึกษาวิจัยเรื่อง “เมตตธรรม-ความเป็นธรรมในเวสสันดรชาดก”^{๑๘} เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า มีการถกเถียงเรื่องความเป็นธรรมทางศีลธรรม (Moral Justice) ของพระโพธิสัตว์ในกรณีของเวสสันดรชาดก ซึ่งขึ้นอยู่กับการใช้กรอบการวิเคราะห์ที่ทอดยาวออกไปมากน้อยเพียงใด หากกำหนดกรอบการวิเคราะห์ไว้เฉพาะเหตุการณ์และเวลาที่เกิดขึ้นเป็นตัวบท การให้ทานของพระเวสสันดรหรือการบริจาคบุตรธิดาและภริยานั้น ถือว่าเป็นกิจกรรมที่บำเพ็ญเพื่อแลกเอาพระโพธิญาณในอนาคต ทำให้พิจารณาตัดสินได้ว่า ไม่มีความเป็นธรรมทางศีลธรรมในเวสสันดรชาดก เพราะการให้ทานเป็นการแลกเปลี่ยนอย่างหนึ่งเท่านั้น แต่หากกำหนดกรอบการวิเคราะห์ยาวออกไปถึงพระชาติที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือบรรลุพระโพธิญาณตามปณิธานได้สำเร็จ ถือว่ามีความเป็นธรรมทางศีลธรรม เพราะการให้ทานเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการบรรลุพระโพธิญาณ และเพื่อชี้แนวทางให้มนุษย์ทั้งหลายได้ปฏิบัติตนเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ความทุกข์ยากของบุตรธิดาและภริยา จากการกระทำของพระเวสสันดรจะมีความหมายใหม่ในเงื่อนไขอีกชุดหนึ่ง การใช้กรอบวิเคราะห์ความเป็นธรรมในเวสสันดรชาดก เพื่อวิเคราะห์ประเด็นการบริจาคทานของพระเวสสันดร ยังมีนักวิชาการอีกท่านหนึ่ง คือหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช^{๑๙} ที่ได้วิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวกับการบริจาคทานของพระเวสสันดรว่า การกระทำของพระเวสสันดรด้วยการบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ บุตรธิดา และภรรยา เป็นการกระทำที่เห็นแก่ตัว ไม่เหมาะสม เป็นการทำเพื่อประโยชน์ส่วนตัวของพระเวสสันดรเอง เป็นการหาเสียง เป็นการเอาตัวรอด โดยไม่รับผิดชอบต่อผู้ถูกระทำและต่อส่วนรวม มุ่งแต่การสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดียว โดยไม่สนใจความลำบากทุกข์ยากของสมาชิกในครอบครัว หรือประชาชนในเมืองของตนเอง ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์โต้แย้งได้ว่าการวิพากษ์ดังกล่าวเป็นการพิจารณาการบริจาคทานของพระเวสสันดรเพียงด้านเดียว คือมิติประโยชน์เชิงปัจเจกบุคคล ว่าเป็นการกระทำด้วยเจตนาและวิธีการที่ไม่บริสุทธิ์ เพราะเป็นการกระทำที่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นประชาชน บุตรธิดาและภรรยา ซึ่งความจริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะถ้าพิจารณาด้านประโยชน์เชิงสังคม การกระทำของพระเวสสันดร มีหลักการและเหตุผลรองรับอยู่ คือเป็นการกระทำด้วยมุ่งหวังที่จะสงเคราะห์บุคคลอื่นที่กำลังประสบปัญหาความเดือดร้อน ต้องการความช่วยเหลือจึงมาร้องขอการบริจาคจากพระเวสสันดร สิ่งของที่ทรงบริจาคมิใช่เป็นของพระองค์เองมิใช่เป็นของคนอื่น พระองค์จึงมีสิทธิ์ในการที่จะเสียสละให้ใครก็ได้ แม้อุณหภูมิจะเป็นการกระทำที่เบียดเบียนคนอื่นในเบื้องต้น แต่พระองค์มองเห็นประโยชน์ที่จะตามมาในอนาคตจึงได้บริจาค เช่น ประโยชน์ที่จะเกิดแก่ชาวกาลิงคะ

^{๑๘} สุวรรณ สถาอานันท์, “เมตตธรรม - ความเป็นธรรมในเวสสันดรชาดก”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม, ๒๕๕๑).

^{๑๙} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, ปัญหาประจำวันชุด “รู้ไว้ชัวร์”, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๑), หน้า ๘๙-๙๐.

เพราะได้ช้างปัจจัยนาเคนทร์ไปไว้ บุตรธิดา คือพระกัณหาและพระชาลีได้พบกับพระเจ้าตา คือพระเจ้ากรุงสัณชัย พระนางมัทรี แม้พระองค์จะบริจาคให้แก่ท้าวสัณกะผู้ปลอมตัวมาเป็นพราหมณ์เพื่อทูลขอพระนาง แต่ท้าวสัณกะก็ประทานคืนให้แก่พระองค์ตามเดิม และที่สำคัญพระองค์มุ่งหวังประโยชน์อันยิ่งใหญ่คือการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพื่อทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่มวลมนุษย์ สัตว์และเทวดาทั้งหลาย ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ จึงเห็นได้ว่า พระเวสสันดรทรงใช้ทรัพย์ที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดคือการบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นการกระทำที่ได้ผลอย่างสูงสุด ไม่ใช่เป็นการกระทำที่ไร้ผล แม้ดูเหมือนจะเป็นการให้ทานในลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนคล้ายกับพ่อค้าที่ต้องมีการลงทุนเพื่อให้ได้ผลกำไรที่มากกว่าก็ตาม แต่ทำเช่นนั้น เป็นกำไรเพื่อความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงและเพื่อช่วยให้สรรพสัตว์ทั้งหลายหลุดพ้นจากทุกข์ตามด้วยการกระทำของพระเวสสันดรด้วยการบริจาคบุตรธิดาและภริยานั้น จึงเป็นการบำเพ็ญทานบารมีเพื่อเป็นสะพานนำไปสู่การบรรลุประโยชน์อันสูงสุด

องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในทศชาติชาดก ยังเป็นการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบต่อสังคม สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของกรนก ศรีสุวรรณ และสุวิญ รักษ์สัจย์ ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวทางความรับผิดชอบต่อหน้าที่ตามวิถีพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในมหานิบาตชาดก”^{๒๐} ที่พบว่า แนวทางสร้างเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของพระโพธิสัตว์ ๗ ประการ ได้แก่ ความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ของตนเอง ครอบครัว เพื่อนร่วมงาน ครูอาจารย์ รัฐ พระพุทธศาสนา และผู้ต้องการความช่วยเหลือ การบำเพ็ญบารมีตามวิถีของพระโพธิสัตว์สามารถทำได้ด้วยจิตสำนึกรับผิดชอบต่อ ทำให้การปฏิบัติหน้าที่สร้างความมีระเบียบวินัยแก่ตนเอง รักษาและพัฒนามาตรฐานความรับผิดชอบต่ออย่างมีคุณภาพ ทำงานด้วยความเข้าใจเชิงระบบ เคารพสิทธิของผู้อื่น เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งมนุษยชาติและสังคม สังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ด้วยใจ การบำเพ็ญบารมีจึงเป็นเงื่อนไขการรับผิดชอบต่อหน้าที่ ทำประโยชน์ แผลไปสู่สังคมไม่มีขอบเขตและมีความสุขทุกกิจกรรม

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก มีความสอดคล้องกับแนวคิดปรัถนิยม และแนวคิดจิตอาสา ที่มุ่งเน้นการบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ในการศึกษาวิจัยของหม่อมอัญชลี ยุคล ณ อยุธยา เรื่อง “แนวคิดปรัถนิยมในฐานะรากฐานแห่งจิตอาสา”^{๒๑} ที่พบว่า มีความใกล้เคียงกันอยู่ระหว่างแนวคิดทั้งสอง เพราะเป็นการกระทำประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน แม้จะมีลักษณะคล้ายกับการให้ทานก็ตาม แต่การให้ทานในทางพุทธปรัชญา เป็นการให้ที่มีผลประโยชน์

^{๒๐} กรนก ศรีสุวรรณ และสุวิญ รักษ์สัจย์, “แนวทางความรับผิดชอบต่อหน้าที่ตามวิถีพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในมหานิบาตชาดก”, *วารสารวิจัยธรรมศึกษา*, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๖) : ๒๔๗ - ๒๖๐.

^{๒๑} หม่อมอัญชลี ยุคล ณ อยุธยา, “แนวคิดปรัถนิยมในฐานะรากฐานแห่งจิตอาสา”, *วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์*, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๑) : ๑๔ - ๒๒.

บางอย่างแอบแฝงอยู่ ซึ่งมุมมองในลักษณะนี้เป็นการมองการให้ทานที่ยังไม่ครอบคลุม เพราะการให้ทาน พุทธปรัชญามี ๒ หรือ ๓ อย่าง ได้แก่ อามิสทาน การให้วัตถุสิ่งของสงเคราะห์บุคคลอื่นที่ประสบความทุกข์ ความเดือดร้อน ธรรมทาน การให้ความรู้ให้ปัญญาที่ถูกต้อง และอภัยทาน การให้อภัย ไม่ถือโกรธ ไม่จองอาฆาตจองเวร การให้ทานทั้ง ๓ ประเภทนี้ ไม่ได้มีผลประโยชน์ส่วนตัวแอบแฝงอยู่แต่อย่างใด มีแต่การคิดช่วยเหลือบุคคลด้วยจิตที่บริสุทธิ์ ส่วนการให้ที่หวังผลตอบแทนนั้น ไม่เกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญา แต่ขึ้นอยู่กับปัจเจกบุคคลว่าจะวางจิตหรือเจตนาของตนเองเป็นอย่างไร เพราะหลักพุทธปรัชญาให้ความสำคัญต่อเจตนาเป็นหลัก นอกจากนี้ ยังพบว่า การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ทศ ของพระโพธิสัตว์ เป็นกระบวนการใช้บารมีทั้ง ๑๐ เป็นเครื่องมือเพื่อพัฒนาตนเองและสังคมอีกด้วย สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของ ชลวิทย์ อรุณปรการ นวลวรรณ พูลสุพลฉัตร และสรวิชัย วงษ์สะอาด เรื่อง “การใช้บารมี ๑๐ ในการพัฒนาตนเองและสังคม”^{๒๒} ซึ่งพบว่า ประโยชน์ของการบำเพ็ญบารมี มี ๓ อย่าง คือ เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า เพื่อการตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า และเพื่อการบรรลุธรรมเป็นพระอริยสาวก การพัฒนาตนเองและสังคม สามารถจัดเข้าในหลักภาวนา ๔ แปลว่า การเจริญ การทำให้เป็นให้ดีขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา ได้แก่ การฝึกฝนตนเอง (กาย) การอบรมความประพฤติ (ศีล) ทำให้เกิดความเชื่อมั่น ตั้งใจ (จิต) และได้สัมผัสประสบการณ์แยกแยะสิ่งที่เป็นคุณและโทษ (ปัญญา) หลักธรรมของการบำเพ็ญบารมี เป็นการฝึกฝนพื้นฐานของบารมีที่ต้องเริ่มจากตนเอง เข้าใจตนเอง เข้าใจธรรม จึงจะสามารถกำหนดให้เกิดเป็นลักษณะของบารมีได้ เป็นการส่งเสริมช่วยเหลือไม่ให้อื่นเดือดร้อน ทำให้ได้รับรส คือ ความตั้งมั่นของคุณธรรมของบารมีนั้น และสามารถมองเห็นคุณธรรมที่ปรากฏ เป็นประสบการณ์ที่ทำให้เข้าใจและเข้าถึงบารมีได้โดยง่าย ดังนั้น การใช้บารมี ๑๐ มาพัฒนามตามหลักภาวนา ๔ คือ การพัฒนากายโดยใช้พื้นฐานพัฒนาศีลโดยใช้ลักษณะ พัฒนาจิตโดยใช้รส และพัฒนาปัญญาโดยใช้บารมี ๑๐ ประการ เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองและสังคมอีกด้วย

รูปแบบการเผยแผ่องค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกผ่านระบบดิจิทัลออนไลน์ มีการดำเนินการด้วยรูปแบบต่างๆ ตามความสามารถของผู้ผลิต เนื้อหาของเรื่องที่จะนำเสนอ ความต้องการของผู้รับสาร และช่องทางในการสื่อสาร เช่น ภาพยนตร์ ละคร ภาพยนตร์การ์ตูนแอนิเมชัน ดิจิตอล คลิปวิดีโอสั้น ๆ หนังสือเสียงมีภาพประกอบ เป็นต้น เพื่อให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของทฤษฎีการสื่อสารของเดวิด เค. เบอร์โล (David K. Berlo) ที่ได้แยกองค์ประกอบของการสื่อสารออกเป็น ๔ อย่าง ได้แก่ ผู้ส่งสาร (sender) ผู้รับสาร

^{๒๒} ชลวิทย์ อรุณปรการ นวลวรรณ พูลสุพลฉัตร และสรวิชัย วงษ์สะอาด, “การใช้บารมี ๑๐ ในการพัฒนาตนเองและสังคม”, วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๕) : ๔๙ - ๕๖.

(receiver) สาร (message) และช่องทางการสื่อสาร (channel)^{๒๓} และสอดคล้องกับหลักการของทฤษฎี วาจาสุภาษิตในทางพระพุทธศาสนา ที่มีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ คือ วาจาที่กล่าวตามกาล วาจาที่กล่าวเป็นจริง วาจาที่กล่าวด้วยวาจาที่อ่อนหวาน วาจาที่กล่าวด้วยประโยชน์ และวาจาที่กล่าวด้วยเมตตาจิต^{๒๔} เพราะเรื่องในทศชาติชาดก มีการนำเสนอถูกกาลเวลา เป็นเรื่องจริงแท้ ด้วยภาษาที่ไพเราะ อ่อนหวาน เป็นเรื่องที่มีประโยชน์ต่อผู้รับและสังคม และเป็นเรื่องที่น่าเสนอด้วยเมตตาจิต คือ ความปรารถนาดีต่อผู้รับสารหรือต่อคนในสังคมอย่างแท้จริง เช่น มหาชนก ที่เน้นให้คนในสังคม มีความเพียร สุวรรณสามชาดก ที่เน้นเรื่องความกตัญญูกตเวทีและการให้อภัย เวสสันดรชาดก ที่เน้น การให้ทาน การเสียสละ การเผื่อแผ่ การบำเพ็ญประโยชน์แก่คนอื่นในสังคม เป็นต้น สอดคล้องกับ งานศึกษาของสุภัค มหาวรากร และพฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การสร้างสรรค์ชาดกเรื่อง พระมหาชนกในรูปแบบการ์ตูนโทรทัศน์”^{๒๕} ผลการวิจัยทำให้ทราบว่า พระมหาชนกที่ผลงานเผยแพร่ ทางสถานีโทรทัศน์ในรูปแบบการ์ตูน มีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่องจากต้นฉบับในทศชาติชาดก เพื่อให้เหมาะสม ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การอธิบายเรื่องวิริยะบารมีให้เข้าใจง่ายขึ้น (๒) การสร้างเหตุการณ์ เพิ่มเติมคือพระมหาชนกถูกเพื่อนแกล้ง และพระมหาชนกหนีออกจากบ้าน (๓) ด้านทดสอบบารมี และ (๔) การสร้างฉากและเครื่องแต่งกายของตัวละครขึ้นใหม่ ทำให้ได้กรับรู้และเข้าใจสาระสำคัญของมหาชนก ชาดกได้ง่ายยิ่งขึ้น ทำให้เห็นบทบาทของการ์ตูนอนิเมชันในเรื่องพระมหาชนกในสังคมไทย ๒ ประการ ได้แก่ (๑) การสอนธรรมะ เช่น ความเพียร ความกตัญญู การใช้ปัญญาอันบริสุทธิ์ เป็นต้น (๒) การยกย่องพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร นับเป็นการรับรู้และ เรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผ่านสื่อสารมวลชนที่นับวันยังมีอิทธิพลในสังคมไทย

สรุปผลการวิจัย

องค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมที่ปรากฏในเรื่องทศชาติชาดก สามารถสรุปได้ ๒ ส่วน คือส่วนที่หนึ่ง การบำเพ็ญบารมี ๑๐ อย่าง ของพระโพธิสัตว์ และส่วนที่สอง ความเป็นธรรมที่ปรากฏ ในเรื่องทศชาติชาดก ส่วนที่หนึ่ง การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก หรือในชาดกทั้ง ๑๐ พระชาติอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ (๑) ทานบารมี การบำเพ็ญบารมีด้วยการให้ทาน การเสียสละ การแบ่งปัน สิ่งของที่มีอยู่แก่บุคคลอื่นด้วยความเต็มใจ ด้วยความยินดี ไม่มีความเสียดายหรืออิจฉาริษยาในภายหลัง

^{๒๓} “ทฤษฎี SMCR ของเบอร์ลิโอ (Berlo)”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/post/674697>, and https://www.baanjommyut.com/library/communication_theory/03_2.html [๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๗].

^{๒๔} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘๘/๓๓๘.

^{๒๕} สุภัค มหาวรากร และพฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ, “การสร้างสรรค์ชาดกเรื่องพระมหาชนกในรูปแบบการ์ตูนโทรทัศน์”, วารสารไทยศึกษา, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ (กุมภาพันธ์ – กรกฎาคม ๒๕๕๗) : ๒๗ - ๕๓.

(๒) ศิลปกรรม การบำเพ็ญกรรมดีด้วยการรักษาศีล การสมาทานศีล ด้วยการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ตามสถานภาพของตนเอง ไม่ละเมิดหลักการขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์และเพื่อนร่วมโลกเดียวกัน

(๓) เนกขัมมกรรม การบำเพ็ญกรรมดีด้วยการออกบวช การหลีกออกจากกามคุณ การสละบ้านเรือน ทรัพย์สินสมบัติต่าง ๆ ที่มีอยู่ ด้วยการถือเพศพรหมจรรย์ การบวชเป็นดาบส เป็นฤๅษี (๔) ปัญญากรรม การบำเพ็ญกรรมดีด้วยความรู้ ความรอบรู้ ความฉลาดรอบคอบ ความมีเหตุผล ความเข้าใจในสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง (๕) วิริยกรรม การบำเพ็ญกรรมดีด้วยความเพียร ความแก้แค้น ความพยายามบากบั่น ความอดุสาหะ ความไม่ย่อท้อ ความไม่ท้อแท้ ความไม่หมดหวัง ความฝ่าฟัน ความไม่ทอดธุระ

(๖) ขันติกรรม การบำเพ็ญกรรมดีด้วยความอดทน อดกลั้น ความทนทาน ความสามารถในการควบคุมตนเองให้อยู่ในเหตุผลและแนวทางปฏิบัติที่ตั้งไว้ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสม

(๗) สัจจกรรม การบำเพ็ญกรรมดีด้วยการพูดจริง ทำจริง และจริงใจ การถือความสัตย์ ความจริงแท้ในหลักการที่เป็นสัจธรรม ด้วยการกระทำ การพูด และการคิด (๘) อธิฐานกรรม การบำเพ็ญกรรมดีด้วยความตั้งใจมั่น ความมั่นคง ความเด็ดเดี่ยว เพื่อบรรลุเป้าหมายอันชอบธรรม อันสูงสุดที่ได้กำหนดไว้แล้วมีความมุ่งมั่นพยายามเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายนั้น (๙) เมตตากรรม การบำเพ็ญกรรมดีด้วยความรักใคร่ปรารถนาดีต่อผู้อื่น ต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างไม่มีประมาณเพื่อสร้างสันติสุขสันติภาพให้เกิดขึ้น แก่มวลมนุษยชาติทั้งหลาย (๑๐) อุเบกขากรรม การบำเพ็ญกรรมดีด้วยความวางใจกลาง ความเป็นธรรม ความเที่ยงธรรมปราศจากอคติ ไม่เอนเอียงไปด้วยอำนาจกิเลสทั้งหลาย มีความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น

ส่วนที่สอง ความเป็นธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดก คือหลักการที่ว่าด้วยความเป็นกลาง ความเป็นธรรม ความถูกต้อง ความชอบธรรม ความปราศจากอคติที่สอดแทรกอยู่ในชาดกทั้ง ๑๐ ชาติ รูปแบบการเผยแพร่องค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมที่ปรากฏในเรื่องทศชาติชาดก ผ่านระบบดิจิทัลออนไลน์ สามารถสรุปได้ ๓ รูปแบบ คือ รูปแบบการนำเสนอข้อมูลตามหลักฐานเชิงประจักษ์ รูปแบบการนำเสนอแบบแนะนำ และรูปแบบการนำเสนอแบบโน้มน้าว นวัตกรรมการเผยแพร่ความเป็นธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกเชิงสร้างสรรค์ทางดิจิทัลออนไลน์นี้ เป็นการนำเสนอองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติแห่งความเป็นธรรมที่ปรากฏในทศชาติชาดกผ่านระบบดิจิทัลออนไลน์ คือการเผยแพร่ใน youtube ทั้ง ๑๐ ชาติ ๆ ละประมาณ ๓ - ๕ นาที

บรรณานุกรม

กรกนก ศรีสุวรรณ และสุวิญ รักสัตย์. “แนวทางความรับผิดชอบต่อหน้าที่ตามวิถีพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในมหานิบาตชาดก”. วารสารวิจัยธรรมศึกษา. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๖): ๒๔๗ - ๒๖๐.

ชลวิทย์ อรุณปราการ นวลวรรณ พูลสวัสดิ์ และสรวิชัย วงษ์สะอาด. “การใช้บาร์มี ๑๐ ในการพัฒนาตนเองและสังคม”. วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๕) : ๔๙ - ๕๖.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ ๒๒, ๒๗ - ๒๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก ภาคที่ ๑ - ๑๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. ปัญหาประจำวันชุด “รู้ไว้ใช้ว่า”. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๑. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (Dictionary of Buddhism). พิมพ์ครั้งที่ ๔๖. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๖๕.

สุวรรณ สภาอนันท์. “เมตตธรรม - ความเป็นธรรมในเวสสันดรชาดก”. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม, ๒๕๕๑.

สุภัค มหาวรรการ และพทุธิ์ ศุภเศรษฐศิริ. “การสร้างสรรค์ชาดกเรื่องพระมหาชนกในรูปแบบการ์ตูนโทรทัศน์”. วารสารไทยศึกษา. ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ (กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๗) : ๒๗ - ๕๓.

หม่อมอัญชลี ยุคล ณ อยุธยา. “แนวคิดปรัถนิยมในฐานะรากฐานแห่งจิตอาสา”. วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๑) : ๑๔ - ๒๒.

Rawls, John B. "A Theory of Justice". Revised Edition. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971.

“ทฤษฎี SMCR ของเบอร์โล (Berlo)”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/post/674697>, and https://www.baanjomayut.com/library/communication_theory/03_2.html [๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๗].